

Dėl lietuvių pavardžių vertinimo darybos požiūriu

VITALIJA MACIEJAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

The article deals with Lithuanian surnames considered from the viewpoint of word formation. In anthroponymy and toponymy, the usual mechanisms of derivation (compounding, affixation etc.) are observed, but there is also a specific mechanism consisting in creating anthroponyms and toponyms without formal markers of derivation, yielding primary (non-derivative) personal names and place names, e.g., common noun → place name, personal name, nickname; proper noun → place name, personal name, nickname. Lithuanian surnames are a specific category in that they acquire no derivational markers in the process of derivation. A surname is an original patronymic, nickname etc., used as a surname. Therefore a derivational analysis of surnames as such is impossible, for they are all primary (non-derivative) units. Morphological segmentation of surnames is, of course, possible.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Pavardės yra lietuvių kalbos tikrinių žodžių, arba onimų, dalis, sudaranti asmenvardžių klasės subklasę. Be pastarosios, lietuvių onomastikos tyrimų kontekste dar minėtinos vardų bei pravardžių subklasės bei didžiulė vietovardžių klasė. Ją sudaro įvairius objektus įvardijančių vietovardžių (pvz., vandenvardžių, arba hidronimų, gyvenamųjų vietų vardų, arba oikonimų, pelkėtų vietų vardų, arba helonimų, kalnų vardų, arba oronimų, ir pan.) subklasės.

Onimų vertinimo darybos požiūriu specifika yra išsamiai aptarta teoriniuose onomastikos darbuose. Čia išryškinti skirtumai tarp bendrinių ir tikrinių žodžių darybos sampratos bei apibūdinti vieną ar kitą onimų klasę (subklasę) sudarančių tikrinių žodžių tyrimo ypatumai (plg. Nepokupnyj, red. 1986: 162–173, 207–208). Nesiplečiant ir išsamiau čia nekommentuojant su šiomis problemomis susijusių teiginių (to nereikalauja šio straipsnio tikslas) svarbu atkreipti dėmesį į siūlymus tiriant onimus atskirti vadinamąją gyvąją darybą, kai tarp pamatinio žodžio ir darinio yra išlikę ar egzistuoja darybos motyvacijos santykiai, ir istorinę darybą, kuri siejama su onimų morfeminiu skaidymu¹ (dar minima ir *morfologinės struktūros analizės sąvoka*) (Nepokupnyj, red. 1986: 162–163). Kaip matyti, kalbama apie tikrinių žodžių darybinę ir struktūrinę analizę aiškiai atskiriant šias sąvokas vieną nuo kitos.

Kuris iš minėtų – darybinės ar struktūrinės analizės – modelis taikytinas tiriant onimus, be kita ko, turėtų lemti ir tai, kokiai klasei (subklasei) pastarieji priklauso.

¹ Dėl morfeminio skaidymo plačiau žr. Urbutis (1978: 137–142).

Labai svarbu kiek įmanoma daugiau žinoti apie vienos ar kitos onimų klasės (subklasės) specifiką: kaip atsirado, susidarė tikrinių žodžių sistema, ar ji dar tebepildoma naujais vienetais ar yra uždara ir nekintanti, kokios lingvistinės ir ekstralingvistinės aplinkybės lėmė jos pobūdį ir pan. Atsakymai į šiuos klausimus leistų onimus bent sąlygiškai suskirstyti į dvi grupes. Vieną jų sudarytų onimų klasės (subklasės), kurių tikriniai žodžiai gali ir turi būti tiriami darybos požūriu išskiriant darybos tipus (būdus), nustatant pamatinius žodžius, darybos formantus, identifikuojant darinius ir pan. Kitoje grupėje būtų onimai, kuriuos tiriant reikėtų pasirinkti tik morfeminio skaidymo (morfologinės struktūros analizės) modelį.

Šio straipsnio tikslas – aptarti, kaip šiuo požūriu yra ar galėtų būti tiriami lietuvių onimai, ir tokiaime kontekste pamėginti surasti vietą lietuvių pavardėms. Iš to, kas pasakyta, turėtų būti aišku, kad straipsnyje bus remiamasi lietuvių onomastikos tyrimų patirtimi ir nesiekama išsamių teorinių apibendrinimų. Todėl čia išdėstytos mintys bei teiginiai vertintini kaip viena iš keleto galimų nuomonių apie lietuvių pavardžių tyrimą darybos požūriu.

2. VIETOVARDŽIŲ DARYBOS TYRIMŲ APŽVALGA

2.1. Išsamiausiai šiuo metu yra ištirta lietuvių vandenvardžių daryba. Tam skirta išsami monografija (Vanagas 1970). Darbo įvade (Vanagas 1970: 6–27) yra aptarti ir įvertinti visi jau atlikti lietuvių vandenvardžių darybos tyrimai atkreipiant dėmesį į tai, kad kai kuriuose darbuose „nagrinėjama ne hidronimų daryba, o jų morfologinė sandara“. Vadinasi, nebuvo laikomasi „darybinio principo“, sunivelijuojami būtini išskirti keli darybiniai (struktūriniai-gramatiniai) hidronimų tipai, suplakami į vieną vietą skirtingos darybos vandenvardžiai. Prieš apibūdinant hidronimų darybos specifiką yra pateikta nuomonių apie bendrinių ir tikrinių žodžių panašumus bei skirtumus apžvalga ir konstatuota, kad hidronimų „darybos nagrinėjimo uždavinys yra kiek kitoks negu bendrinių žodžių“. Tiriant pastarųjų darybą stengiamasi nustatyti, „kokiu būdu kalba kuriasi naujus žodžius, kaip papildo savo žodžių atsargą“. Tuo tarpu hidronimų sistema jau susiformavusi ir nekintanti, t. y. nėra veikiamą vidinių kalbos dėsnių. Todėl tiriant vandenvardžių darybą „tyrinėtojo žvilgsnis visada daugiau nukreiptas į praeitį, į tuos laikus, kai dabar jau statiška sistema dar tik formavosi“. Toliau įvade aptarta labai svarbi hidronimų darybos analizei jų klasifikacijos problema ir apžvelgti bei įvertinti jau esantys vietovardžių skirstymo į klases bandymai. Tai padarius pasirinktas struktūrinės-gramatinės lietuvių hidronimų klasifikacijos modelis manant, kad jis galėtų būti pritaikytas ir kitiems lietuvių vardyno sluoksniams.

Pagal pasirinktą klasifikaciją visi lietuvių vandenvardžiai darybos požūriu suskirstyti į pirminius ir antrinius. Pirmieji toliau skiriami į daiktavardinius (iš bendrinių ir tikrinių žodžių) ir būdvardinius. Antrieji – į vedinius, sudurtinius ir sudėtinius. Galima pridurti, kad tiriant vedinius ieškoma sąsajų tarp bendrinių žodžių ir vandenvardžių derivacijos principų ir pripažįstama, jog terminas *vedinys* preciziškiausiai vartojamas įvardijant tuos hidronimus, kurių „derivacinis ryšys su atitinkamais bendriniais ar tikriniais žodžiais dar tebėra visiškai aiškus“. Kitų hidronimų daryba neaiški, bet juos galima skaidyti morfemomis, t. y. laikyti turinčiais afiksą; be to, yra neaiškios

darybos vandenvardžių, kurių ir skaidymas morfemomis gali būti tik spėjamas. Pastaraisiais atvejais minėtas terminas vartojamas sąlygiškai (Vanagas 1970: 54–57).

Kaip matyti, lyginant su bendrinių žodžių daryba dėl onimų specifikos yra išskirtas naujas darybos būdas, kurio rezultatas – pirminiai vandenvardžiai. Tai tokie hidronimai, kurie yra kilę iš bendrinių ir tikrinių žodžių ir toponimizacijos² metu, t. y. virsdami vandenvardžiais, jie nėra įgiję jokių formalių darybinių požymių (plg. Vanagas 1970: 28), pvz.: *Adomaitis* ež.³ < *Adomaitis* avd., *Akivaras* ež. < *akivaras*, *Balañdis* ež. < *balañdis*, *Baltà* up. < *baltà*, *Globys* up. < *Globys* avd., *Gulbis* ež. < *gulbis*, *Janavas* ež. < *Janavas* k., *Kriaušius* up. < *kriaušius*, *Kūndrotas* up. < *Kūndrotas* avd., *Leimantas* up. < *Leimantas* avd., *Nėdrė* up. < *nėdrė*, *Piliakalnis* ež. < *piliakalnis*, *Sirvydis* ež. < *Sirvydis* avd., *Skersūtinis* up. < *skersūtinis*, *Smailiūtis* up. < *smailiūtis* „smailas“, *Šermukšnynas* ež. < *šermukšnynas*, *Šiupieniai* ež. < *Šiupieniai* k., *Tėkančioji* up. < *tėkančioji*, *Trilypis* ež. < *trilypis*, *Vendrykštis* up. < *vendrykštis* „vingiarykštė“, *Žalióji* up. < *žalióji*. Pirminiai vandenvardžiai čia pateikti pagal abėcėlę, nes darybos požiriu jie visi – susidarę iš bendrinių ar tikrinių žodžių, daiktavardžių ar būdvardžių, asmenvardžių ar kitų vietovardžių – yra lygiaverčiai (plg. dar Vanagas 1970: 29).

2.2. Pritaikius tą pačią hidronimų darybos analizei sudarytą struktūrinę-gramatinę klasifikaciją yra aptarta ir dalies (apie 4,6 tūkstančio) lietuvių kalnų vardų, arba oronimų, daryba (Vanagas 1973). Pirmiausia jie skiriami į pirminius ir antrinius, o toliau, kaip ir hidronimų darybos tyrimo atveju, grupės skaidomos detaliau. Pirminiai kalnų vardai apibūdinami kaip ir pirminiai hidronimai: jie yra kilę iš apeliatyvų, kitų vietovardžių arba asmenvardžių ir neturi formalių darybinių požymių (Vanagas 1973: 209), pvz.: *Apušotas* < *apušotas*, *Aujėdà* < *Aujėdà* up., *Áukštas* < *áukštas*, *Degimas* < *degimas*, *Didžiūlis* < *didžiūlis*, *Gūbrys* < *gūbrys*, *Kapėliai* < *kapėliai*, *Krištapas* < *Krištapas* avd., *Lydekà* < *lydekà*, *Obelėlė* < *obelėlė*, *Pašlaitė* < *pašlaitė*, *Prancūzai* < *prancūzai*, *Smailūsis* < *smailūsis*, *Šaltupys* < *Šaltupys* up., *Visginas* < *Visginas* avd.

2.3. Kitų lietuvių vietovardžių klasių (subklasių) daryba išsamiai nėra ištirta. Dėl pelkėtų vietų vardų, arba helonimų, gausos kol kas dėmesio sulaukė tik vienas jų darybos tipas – priesaginiai pelkėtų vietų vardai (Bilkis 1998). Šie vietovardžiai minėtos hidronimų klasifikacijos kontekste kvalifikuotini pirmiausia kaip antriniai, toliau – kaip vediniai, o konkretinant – priesagų vediniai. Tiriant priesaginės darybos helonimus remiamasi A. Vanago hidronimų darybos analizės pagrindais atkreipiant dėmesį į jau senokai teoriškai pagrįstą sąvokų *darybinė analizė* ir *morfeminė analizė* (*morfeminė skaida*) netapatumą. Todėl priesagų vediniais laikomi pelkėtų vietų vardai, kurių „priesaga yra ne morfeminės skaidos ar formų darybos elementas, o darybinis afiksas, t. y. naujų žodžių darybos priemonė“ (Bilkis 1998: 32).

Minėtų nuostatų laikomasi ir tiriant priesaginės darybos gyvenamųjų vietų vardus, arba oikonimus (Razmukaitė 1998). Išsamios jų darybos analizės kol kas nėra (tyrimų apžvalgą žr. Razmukaitė 1998: 1–4).

² Gal čia geriau tiktų hidronimizacijos sąvoka, nes yra ir iš kitų vietovardžių susidariusių hidronimų, t. y. atveju, kai vietovardis virsta vietovardžiu (toponimas – toponimu).

³ Čia ir kitur sutrumpinimai tokie pat kaip ir aptariamame bei kituose lietuvių onomastikos darbuose. Dėl jų įprastumo atskiras sutrumpinimų sąrašas nepateikiamas.

Bandymai apibūdinti galimas klasifikacines grupes kalbant apie gyvenamųjų vietų vardų darybą pastebimi P. Joniko straipsnyje „Asmenvardžiai ir vietovardžiai“ (Jonikas 1968). Čia minimi priesaginiai, priešdėliniai, sudėtiniai ir sudurtiniai gyvenamųjų vietų vardai (plg. A. Vanago hidronimų klasifikaciją). O vietovardžiai, kurie, kaip teigia autorius, „sutampa su asmenvardžio bei pavardės vienaskaitos lytimi (plg. *Birštonas, Kaūnas, Skuōdas, Sudārgas*)“ (Jonikas 1968: 564), be abejo, kvalifikuotini kaip jau anksčiau aptarti pirminiai.

Trumpai apžvelgus lietuvių vandenvardžių, kalnų vardų, pelkėtų ir gyvenamųjų vietų vardų darybos tyrimus dar konstatuoti, kad šie ir kiti vietovardžiai, be jokių abejonių, galėtų būti tiriami ir kitaip, t. y. pritaikant morfeminės analizės (morfeminės skaidos) modelį. Tokių tyrimų tikslai, forma ir turinys skirtųsi nuo čia aptartos vietovardžių darybinės analizės.

3. ASMENVARDŽIŲ DARYBOS (STRUKTŪROS) VERTINIMŲ APŽVALGA

Specialių tyrimų, skirtų kitos lietuvių kalbos onimų klasės – asmenvardžių – darybos analizei, kol kas nėra. Tačiau kai kuriuose antroponimikos darbuose galima rasti požiūrio į asmenvardžių darybą ar jų struktūrą elementų.

3.1. „Lietuvių vardų kilmės žodyne“ (Kuzavinis, Savukynas 1987), bene išsamiausiame šių onimų rinkinyje, yra pateikti įvairios darybos bei kilmės ir nevienodo senumo vardai. Pagal funkcionavimo lietuvių vardyne laiką šiuos asmenvardžius galima skirti į tris grupes – senuosius, krikščioniškus ir naujuosius vardus. Kiekvieno šių sluoksnių vardų darybos analizė, matyt, turėtų specifinių bruožų, kurie, be kita ko, būtų susiję ir su vardų šaltiniais, atsiradimo dabartiniame vardyne aplinkybėmis bei pan.

Senieji vardai – tai dalis pagoniškuoju laikotarpiu funkcionavusių lietuvių asmenvardžių, vartotų tada, kai dar nebuvo susiformavusi dvinario lietuvių įvardijimo vardu ir pavarde sistema. Taigi jie buvo vieninteliai tuo metu lietuvių turėti asmenvardžiai, bet ne vardai turint omenyje dabartinę termino *vardas* sampratą⁴. Taigi kaip apibūdintinas ryšys tarp istorinių asmenvardžių ir dabartinių vardų? Nuomonių galėtų būti įvairių.

Matyt, įmanoma tiesiog sutapatinti dabartinius vardus ir istorinius asmenvardžius pripažįstant, kad pastarieji nepakitę atėjo iki mūsų dienų ir dabar funkcionuoja kaip vardai. Tokį sutapatinimą (aišku, formalų bei sąlygišką) iš dalies pateisintų ir tai, kad svarbiausia istorinių asmenvardžių funkcija – įvardyti asmenį išskiriant jį iš kitų tarpo – tam tikra prasme suponuoja ir dabartinių vardų, ir dabartinių pavardžių funkcijas (šiuo atveju svarbiausia tai, kad suponuoja ir vardų funkciją)⁵. Tokia istorinių asmenvardžių ir senaisiais vadinamų dabartinių vardų ryšio samprata galima pagrįsti tai, kas apie šių vardų darybą (aiškinant jų kilmę) kalbama minėtame žodyne. Čia išskiriami keturių darybos tipų senieji vardai: 1) dvikamieniai dūriniai, 2) iš jų padaryti trumpiniai, 3) priesaginiai trumpinių vediniai, 4) apeliatyviniai – tiesiog bendri-

⁴ Dėl šio termino vartosenos tiriant istorinę antroponimiją dar žr. Maciejauskienė (1991: 14).

⁵ Dėl vardų ir pavardžių funkcijų dar žr. Maciejauskienė (1991: 14, 19, 50–51).

niai žodžiai, virtę vardais (Kuzavinis, Savukynas 1987: 25). Lyginant su anksčiau aptarta hidronimų klasifikacija pirmasis senųjų vardų darybos tipas tapatintinas su antriniais sudurtiniais vietovardžiais, trečiasis su antriniais – priesagų vediniais, o ketvirtasis – su pirminiais vietovardžiais (detalesnio bendrumų ir skirtumų aptarimo atsisakyta, nes to nereikalauja straipsnio tikslas). Trečiojo tipo vardai – dvikamienių trumpiniai (jie dar vadinami ir senaisiais vienkamieniais vardais) vertintini kaip tam tikro vardų susidarymo būdo, o ne onimų darybos tipo (įprasta lingvistinė šios sąvokos reikšmė) rezultatas⁶.

Dažniausi yra senieji dvikamieniai vardai (vadinamieji dvikamieniai dūriniai), pvz.: *Alg-minas, Al-mintas, Eī-bartas, Gēd-rimas, Gós-tautas, Kaīt-minas, Mīn-gaudas, Taūt-gailas, Tól-mantas, Tvīr-gedas, Vai-noras, Vaiš-mantas, Vīl-mantas*. Kitą darybos požiūriu apibūdinamų senaisiais vadinamų dabartinių vardų grupę sudaro priesagų vediniai, pvz.: *Algēnis, Bartēnis, Birēnis, Dargēnis, Daugēnis, Eidēnis, Eigēnis, Gaudēnis, Gedēnis, Gintēnis, Girdēnis, Girstēnis, Gytēnis, Kantēnis, Klausēnis, Tautēnis, Vaidēnis* ir kt. (priesagos *-enis* vediniai); *Býlotas, Dārotas, Daūgotas, Eidōtas, Mīlotas, Mīnotas, Vāidotas, Vāliotas, Vīltotas* (priesagos *-otas* vediniai); *Barūtis, Birūtis, Darūtis, Eigūtis, Eimūtis, Gailūtis, Gedūtis, Geistūtis, Girdūtis, Kęstūtis, Klausūtis, Ramūtis* (priesagos *-utis* vediniai); *Klaūsilas, Mañtilas, Vāidilas* (priesagos *-ilas* vediniai). Vardų kilmės žodyno autorių nuomone, šių vedinių pamatiniai žodžiai yra dvikamienių vardų trumpiniai. Tik palyginti retai kaip pamatiniai žodžiai nurodyti kitokie senieji lietuvių asmenvardžiai (plg. *Augēnis, Baltēnis, Drąsūtis, Jaunūtis, Laimūtis* ir kt.)⁷.

Tarp senaisiais vadinamų dabartinių vardų lyg ir nepasitaikė tokių, kuriuos darybos požiūriu būtų galima vertinti kaip pirminius (žodyno autoriai juos vadina „apeliatyviniai – tiesiog bendriniai žodžiai virtę vardais“ – žr. Kuzavinis, Savukynas 1987: 25). Tačiau atkreipė dėmesį negausūs galūnių vediniai (pvz.: *Budrỹs, Būdrius* iš liet. *budrūs, Drąšius* iš liet. *drąsūs, Jaunỹs, Jaūnius* iš liet. *jáunas*), nors toks senųjų vardų darybos tipas ir neminimas.

Trumpai aptarus tai, kas „Lietuvių vardų kilmės žodyne“ yra pasakyta apie senaisiais vadinamų dabartinių vardų darybą, reikėtų grįžti prie anksčiau suformuluotos nuostatos, jog toks ar panašus šių vardų darybos vertinimas turėtų būti pagrįstas dabartinių vardų ir analogiškų istorinių asmenvardžių sutapatinimu (kaip jau buvo minėta – labai formaliu bei sąlygišku). Kitas ryšio tarp istorinių asmenvardžių ir senaisiais vadinamų dabartinių vardų vertinimo atvejis galėtų būti toks: dabartiniai vardai atsirado iš istorinių asmenvardžių, neįgydami jokių formaliųjų darybos požymių. Vadinasi, darybos požiūriu visi šie vardai būtų kvalifikuojami kaip pirminiai. Taigi minėti dabartiniai vardai *Algminas, Almintas, Eibartas, Gēdrimas* ir kt. yra atsiradę (susidarę) iš analogiškų istorinių asmenvardžių, kurie darybos vertinimo kontekste turėtų būti kvalifikuojami kaip antriniai sudurtiniai. O vardai *Algēnis, Bartēnis, Dargēnis, ... Býlotas, Dārotas, Daūgotas, ... Barūtis, Birūtis, Darūtis, ... Klaūsilas, Mañti-*

⁶ Plačiau apie juos žr. Maciejauskienė (1997: 113–124).

⁷ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nurodant senųjų vardų keturis darybos tipus yra įvardyti tik „priesaginiai trumpinių vediniai“ – Kuzavinis, Savukynas (1987: 25). Be to, būtų galima svarstyti, ar tikrai visų šių vardų – priesagų vedinių – pamatiniai žodžiai yra asmenvardžiai, bet tai nesusiję su šio straipsnio tikslais.

las ir kt., anksčiau vadinti priesagų vediniais, vėlgi būtų tik atsiradę iš istorinių asmenvardžių, darybos požįūriu – priesaginių vedinių. Taip pat reikėtų vertinti ir kitų senaisiais vadinamų dabartinių vardų darybą. Toks požįūris, be kita ko, būtų priimtinas ir dėl labai sunkiai apibrėžiamų istorinių asmenvardžių funkcijų lyginant jas su dabartinių vardų paskirtimi, ir dėl sąsajų su dabartinių lietuvių pavardžių darybos vertinimo ypatumais, apie kuriuos bus kalbama vėliau. Manant, kad visi senaisiais vadinami dabartiniai vardai darybos požįūriu yra pirminiai, perspektyvus ir įdomus būtų jų tyrimas pritaikant morfeminės analizės (morfeminės skaidos) modelį.

Kito dabartinio vardyno sluoksnio – krikščioniškų vardų – darybos analizė yra ne lietuvių kalbos žodžių darybos tyrimo objektas. Visi šie vardai atėjo iš kitų kalbų (graikų, hebrajų, lotynų, germanų, slavų ir kt.) ir atsinešė joms būdingus darybos (struktūros) bruožus. Todėl galima kalbėti tik apie dalykus, susijusius su krikščioniškų vardų adaptacija lietuvių kalboje. Vienas tokių būtų ilgųjų (kanoniškų) krikščioniškų vardų formų ir jų trumpinių santykis bei vartoseną, kitas – XVI–XVII a. istorijos šaltiniuose paplitę šių vardų deminutyvinių priesagų vediniai, nustoti vartoti XVIII–XIX a. šaltiniuose, ir pan. (žr. Maciejauskienė 1979; 1991: 34, 38, 41; 1993: 102). Tiesa, įvairūs krikščioniškų vardų deminutyvinių priesagų vediniai gyvojoje kalboje yra paplitę ir dabar, bet tai nėra oficialios, į asmens dokumentus rašomos vardų lytys. Todėl nuo detalesnio jų aptarimo čia, atrodo, galima atsiriboti.

Naujieji vardai, sudarantys trečiąjį dabartinio vardyno sluoksnį, kilmės požįūriu paprastai skiriami į lietuviškos ir nelietuviškos kilmės vardus (Kuzavinis, Savukynas 1987: 41–46). Antrieji, t. y. nelietuviškos kilmės vardai, atėjo į lietuvių vardyną iš kitų kalbų. Taigi jų, kaip ir krikščioniškų vardų, darybos aptarimas nėra lietuvių kalbos žodžių darybos analizės objektas.

Kitaip yra su naujaisiais lietuviškos kilmės vardais. Vertinant juos darybos požįūriu nesunku išskirti keletą klasifikacinių grupių, kurios įvardytos ir anksčiau aptartose gramatinėje-struktūrinėje vietovardžių klasifikacijoje. Tai pirminiai vardai, kurie, neįgydami jokių formalų darybinių požymių, yra atsiradę iš bendrinių ar tikrinių žodžių, pvz.: *Aušrā* : liet. *aušrā*, *Bangā* : liet. *bangā*, *Dainā* : liet. *dainā*, *Dóbilas* : liet. *dóbilas*, *Giñtaras* : liet. *giñtaras*, *Jūra* : liet. *jūra*, *Liepa* : liet. *liepa*, *Svajā* : liet. *svajā*, *Svajōnē* : liet. *svajōnē*, *Žarā* : liet. *žarā* (iš bendrinių žodžių) arba *Agluonā* : *Agluonā* up., *Aīrē* : *Aīrē* up., *Alantā* : *Alantā* up., *Ālantas* : *Ālantas* up., *Gáilintas* : *Gáilintas* ež., *Milda* : *Milda* (mitologinės deivės vardas), *Nēmunas* : *Nēmunas* up., *Nidā* : *Nidā* mstl., *Skīnija* : *Skīnija* up., *Svaliā* : *Svaliā* up., *Ūlā* : *Ūlā* up., *Upýna* : *Upýna* up., *Vīlnius* : *Vīlnius* mst., *Žeimenā* : *Žeimenā* up., *Žemýna* : *Žemýna* (mitologinės būtybės vardas) ir kt. (iš tikrinių žodžių – vietovardžių, mitonimų, arba mitologinių būtybių vardų, ir pan.). Iš antrinių vardų minėtini aiškūs galūnių vediniai, pvz.: *Aīdē* : liet. *áidas*, *Aūdrē* : liet. *áudra*, *Aūšrē* : liet. *aušrā*, *Ažuōlē*, *Ažuōlis* : liet. *ážuolas*, *Dālius* : liet. *daliā*, *Gáiva* : liet. *gaivī*, *Jáutra*, *Jáutrē* : liet. *jáutrus*, *-i*, *Jūris*, *Jūrius* : liet. *jūra*, *Mīglē* : liet. *miglā*, *Rýrē*, *Rýtis* : liet. *rýtas*, *Skaīdrē*, *Skáīdrē* : liet. *skaidrī*, *skáidri* „maloni, linksma“, *Skaistýs*, *Skaístis* : liet. *skaistūs*, *skáistus* „šviesus; doras“, *Taurýs*, *Taurius* : liet. *taurūs* „doras; kilnus“, *Ūgnē* : liet. *ugnis*. Kita antrinių darybos požįūriu naujųjų vardų grupė – priesagų vediniai, pvz.: *Audrōnē*, *Audrōnis*, *Audrōnius* : liet. *áudra* (priesagų *-onē*, *-onis*, *-onius* vediniai), *Audrūnas*, *Audrūnē* : liet. *áudra* (priesagų *-ūnas*, *-ūnē* vediniai), *Ban-*

guolis : liet. *bangà* (priesagos *-uolis* vedinys), *Laimintà, Láimintas* : liet. *láimė* (priesagų *-inta, -intas* vediniai), *Laisvūnas* : liet. *laisvė* (priesagos *-ūnas* vedinys), *Teisūtis* : liet. *teisūs* (priesagos *-utis* vedinys), *Žydrūnas* : liet. *žydris* „žydrumas (dangaus)“ (priesagos *-ūnas* vedinys).

Tarp naujųjų vardų yra ir tokių, kurie sudaryti (dažniausiai kalbininkų) pagal senųjų vardų darybinius bei semantinius modelius kaitaliojant ar jungiant žinomus dvikamienių asmenvardžių kamienus, pvz.: *Al-ginas, Al-kantas, Aūg-mantas, Bař-mantas, Būt-mintas, Eīg-mantas, Eīt-viltas, Gīl-mintas, Grāž-valdas, Jaū-voidas, Kēs-bartas, Liāud-gintas, Mīn-voidas, Rād-vydas, Skīr-tautas*. Šie vardai yra dirbtiniai, jų vartosenos nepaliudija istorinė antroponimija. Todėl skirtingai nuo senųjų dvikamienių vardų, kuriuos vertinant darybos požiriu buvo paminėtos dvi įmanomos galimybės – jie yra sudurtiniai (dvikamieniai dūriniai) arba pirminiai – naujieji šio tipo vardai, matyt, galėtų būti vadinami tik sudurtiniais.

Kaip matyti, tiriant naujųjų lietuviškos kilmės vardų darybą, galima nustatyti, kokiais būdais daromasi naujų vardų, turtinamas dabartinis vardynas (plg. bendrinių žodžių darybos analizę, kuria siekiama nustatyti, kokių būdu kalba kuriasi naujus žodžius, šitaip papildydama jų atsargą). Taigi lietuvių vardų, kaip vienos iš onimų subklasės, sistema dar nėra iki galo susiformavusi, yra kintanti ir atvira. Tai lemia šių tikrinių žodžių darybos tyrimo ypatumus.

3.2. Atvira ir kintanti yra kitos lietuvių asmenvardžių subklasės – pravardžių – sistema. Kaip darybos požiriu vertinami šie asmenvardžiai?

Į šį klausimą nėra atsakyta Ž. Urbanavičiūtės ir V. Žičkutės straipsnyje „Lietuvių pravardės“. Čia šie asmenvardžiai „pagal struktūrą ir darybą“ suskirstyti į penkias grupes: 1) neišvestiniai žodžiai (*Tetà, Slyvà, Žinaĩ*), 2) derivatai, kurie toliau skiriami į galūninius (*Rāčius, Jūodis, Plikis, Žiūrà*), priesaginius (*Rūgštėlė, Vištukė, Skiltuvus*), priešdėlinius (*Berañkė, Pakluōnis*) ir priešdėlinius-priesaginius (*Pakapinis, Panaktinūkas*), 3) kompozitai, kurie vėlgi toliau skiriami į sudurtinius (*Penkplaukis, Purtagalvis*) ir sudėtinius (*Guminis Jōnas, Stiklo bobūtė*), 4) derivatai-kompozitai (*Sugrūbnagis, Nulėpaūsis, Skersgalvinis*) ir 5) frazės (*Tavė perkūnėlis, Geraĩ sāko*) (Urbanavičiūtė, Žičkutė 1975: 60–61). Pateikti pavyzdžiai akivaizdžiai rodo, kad toks skirstymas nėra susijęs su galimų pravardžių darybos tipų (būdų) įvardijimu, o tik apibūdina šių asmenvardžių struktūrą.

Monografijoje „Lietuvių pravardės“ šie onimai apibrėžiami kaip onomastiškai motyvuoti neoficialūs asmenvardžiai ir manoma, kad jiems būdinga bendrinio žodžio reikšmė ir tikrinio žodžio funkcija (Butkus 1995: 21, 26). Darbe svarbiausias dėmesys sutelktas į pravardžių motyvų tyrimą manant, kad šių asmenvardžių darybos analizė turėtų būti kito mokslinio darbo objektas. Tačiau kai kurių pravardžių (giminių, pertarinių, nusakančiųjų gyvenamąją vietą) yra aptariama ir daryba. Tai leidžia apibūdinti vieną kitą su pravardžių tyrimu šiuo požiriu susijusią nuostatą.

Pripažįstama galimybė tiriant pravardės darybos požiriu suskirstyti jas į pirmines ir derivatus (Butkus 1995: 31, 33). Pirmosios, kaip teigiama, „niekuo nesiskiria nuo motyvuojančio žodžio“ (jau aptartame platesniame onimų darybos vertinimo kontekste pastarasis žodis būtų ne kas kita kaip pamatinis žodis). Ši nuostata leistų manyti, kad tokios pravardės kaip *Adatėlė, Dramblīs, Duonėlė, Dviratis, Kálvis, Sūrmai-*

šis, *Šlūbis*, *Valkata* ir pan., kurių motyvuojantys žodžiai yra *adatėlė*, *dramblys*, *duonėlė*, *dviratis*, *kálvis*, *súrmaišis*, *šlūbis*, *valkata*, laikytinos pirminėmis.

Prieš pradėdant kalbėti apie antrąją pravardžių grupę – derivatus – pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo atveju geriau tiktų vartoti sąvoką *antrinės pravardės*. Mat derivatai, arba vediniai, tai žodžiai, kurie „remiasi vienu pamatiniu žodžiu ir turi darybos formantą“ (Gaivenis, Keinys 1990: 225). Taigi už tikslios šio termino sampratos lieka toliau autoriaus minimos ir derivatams priskiriamos sudurtinės ir sudėtinės pravardės⁸. Teigdamas, kad pravardžių darybos vertinimui taikytini kiek kitokie kriterijai nei kalbant apie kitų onimų, pavyzdžiui, vandenvardžių, darybą, autorius laikosi nuostatos, jog apie „derivaciją galima šnekėti tada, kai santykis yra tarp to paties, t. y. onomastinio lygmens narių, vadinasi, kai pravardė daroma iš tikrinio žodžio ir struktūriškai nuo jo skiriasi, pvz.: *Agočiukas* (: *Agota*), *Didžiakazis* (: *didis*, *Kazys*)“ (Butkus 1995: 33).

Laikantis šio požiūrio antrinėmis pravardėmis gali būti tik tokios, kurių pamatinis žodis yra onimas (kitas asmenvardis), sudurtinių pravardžių vienas iš sandų (arba dažniau – abu), o sudėtinių – dažniausiai abu dėmenys taip pat yra tikriniai žodžiai (paprastai asmenvardžiai), pvz.: *Agniėškis* : *Agnieška* v., *Aleksandriokas* : *Aleksandras* v., *Baltramaitis* : *Baltramaitis* pvd., *Bambyziokas* : *Bambyzas* pvd., *Gabriokas* : *Gabrys* avd., *Kaziškis* : *Kazys* v., *Kočėlianka* : *Kočėlas* pvd., *Lesvinčiokas* : *Lesvinčius* pvd., *Martynukas* : *Martynas* v., pvd., *Matakūtas* : *Matakas* pvd., *Niemčiukas* : *Niemčius* pvd., *Tamošynas*, *Tamošiokas*, *Tamošiukas* : *Tamošius* v. ir kt. (įvairių prielaidų vediniai iš kitų asmenvardžių); arba: *Baltrajuogis* : *Baltrus*, *Jurgis* v., *Brūžentis* : *Bružas* pvd., liet. *žentas*, *Kaziopetris* : *Kazys*, *Petras* v., *Lapėnžentis* : *Lapėnas* pvd., liet. *žentas*, *Stasiakazis* : *Stasys*, *Kazys* v., *Šimkžentis* : *Šimkus* pvd., liet. *žentas* (sudurtinės pravardės) ir *Jonū Antānas* : *Jonas*, *Antanas* v., *Kāzio Vītas* : *Kazys*, *Vītas* v., *Šimas Jōnas* : *Simas*, *Jonas* v., *Šimo Motiėjus* : *Simas*, *Motiejus* v., *Stāskaus Arūnas* : *Staskus* pvd., *Arūnas* v., *Staskyno Stasys* : *Staskynas* pvd., *Stasys* v., *Vīnciuvienės Jasiōnis* : *Vinciuvienė* pvd., *Jasionis* pvd. (sudėtinės pravardės). Tokių sudėtinių pravardžių kaip *Akmeņs Andrijāitis* : liet. *akmuo*, pvd. *Andrijaitis*, *Alksnīnis Beigā* : liet. *alksninis*, plg. *alksnis*, pvd. *Beiga*, *Dūburo Bumbliāuskis* : liet. *duburas*, *Bumbliauskis* pvd. ir pan. pirmieji dėmenys yra ne onimai, o bendriniai žodžiai.

Kaip matyti, vertinant pravardžių darybą gerokai susiaurinta antrinių pravardžių (ypač vedinių) samprata. Dėl tokio požiūrio galima diskutuoti. Tačiau tai nesusiję su šio straipsnio tikslais. O ir aptariamame darbe pravardžių darybos vertinimas tebuvo tik vienas iš periferinių tyrimo tikslų.

Pravardžių struktūros analizei skirtas kitas to paties autoriaus darbas (Butkus 1999). Čia vėl patvirtinama nuomonė, kad „apie pravardžių derivaciją galima šnekėti tik tada, kai ji įvyksta onomastiniame, ne apeliatyviniame lygmenyje, t. y. kai pravardė padaroma iš tikrinio žodžio, pvz., *Didžiapranis*, *Adomiētis*“ (Butkus 1999: 91).

Kaip tik dėl minėto požiūrio straipsnyje vengiama termino *pravardžių daryba*, nes, autoriaus nuomone, „pravardžių darybinė analizė labai susiaurintų tyrinėjamąjį ob-

⁸ Plačiau dėl šiamo darbe minimų terminų bei sąvokų, susijusių su pravardžių darybos vertinimu, vartosenos netikslumų žr. Maciejauskienė (1999: 239–240).

jektą: į jį nepatektų apeliatyvinės kilmės pravardės. Tuo tarpu struktūrinė pravardžių analizė leidžia pažvelgti, kokios struktūros apeliatyvai parenkami pravardėms sukurti“ (Butkus 1999: 91–92). Iš to, kas pacituota, matyti, kad šiuo atveju pravardžių tyrimui mėginamas pritaikyti morfeminio skaidymo (morfologinės struktūros analizės) modelis. Dėl daug ko, kas išdėstyta aptariamame tyrime, vėlgi galima diskutuoti: ar pritartina tokiai darybos požiūriu antrinių pravardžių (ypač vedinių) sampratai (juk iš daugybės net straipsnyje pateiktų pavyzdžių matyti, kad pravardės, net suvokiant subtiliausius jų specifikos niuansus, gali būti ir yra sudaromos iš bendrinių žodžių); ar atsiribojus nuo termino *pravardžių daryba* vartotinos kaip tik su darybine analize susijusios sąvokos *galūnių vediniai* ir *priesagų vediniai* (žr. Butkus 1999: 93, 97), kurios rodo darybos tipo, o ne skaidymo morfemomis (ar formantų išskyrimo) rezultata; ar struktūriškai skaidytinos tik tos pravardės, kurios kilusios iš išvestinių apeliatyvų, ir pan. Tokie ir panašūs klausimai, be kita ko, kyla ir todėl, jog tiriant (*i*)*u-* ir *u-* kamienų pravardžių struktūrą nėra aiškiai ir tiksliai atsiribota nuo jų darybos įprastu lingvistiniu požiūriu. Plg., pavyzdžiui, pirmojoje išvadoje esantį teiginį, kad „vyrauja galūnės *-(i)us* vediniai“ (Butkus 1999: 99), kuris turėtų rodyti, jog visos taip kvalifikuojamos pravardės yra derivacijos rezultatas, o darybos formantas – minėta galūnė *-(i)us*, nors tarp taip vadinamų pravardžių yra ir nurodytos galūnės vedinių, ir pirminių darybos požiūriu asmenvardžių. Taigi ar nevertėtų atsisakyti skaitytoją klaidinančios sąvokos *galūnių (-ės) vediniai* ir tiriant pravardžių struktūrą vertinti jas kitaip – *turi vienokią ar kitokią galūnę, yra su galūne* ar pan. Tas pats pasakytina ir dėl sąvokos *priesagų vediniai* vartosenos, nes taip vadinamos pravardės tikrai neturi nieko bendra su vediniais, o tik turi vieną ar kitą autoriaus išskirtą formantą.

Paliekant detalesnį šių ir kitų su pravardžių vertinimu darybos požiūriu susijusių probleminių dalykų svarstymą ateičiai galima teigti, jog čia labai trumpai aptartų A. Butkaus darbų turinys ir svarbiausios nuostatos rodo, jog pravardžių darybos bei struktūros (morfeminės sandaros) tyrimas yra ne tik galimas, bet jau ir sėkmingai pradėtas. Iš to, kas jau padaryta, matyti, jog pravardžių specifika lemia ir kai kuriuos tik šiai onimų klasei būdingus darybos bei struktūros bruožus.

3.3. Lietuvių pavardės darybos požiūriu nėra ištirtos. Tačiau šiems onimams skirtuose darbuose, be kitų dalykų, vertinama ir jų daryba. Autoriai, pasirinkdami jų tyrimo tikslus atitinkantį pavardžių aptarimo būdą, kartais net mėgina skirstyti jas į grupes, kurios įvardijamos įprastais žodžių darybos terminais. Bet tai neleidžia kalbėti apie bendrą, bent kiek išsamesnę šių asmenvardžių klasifikaciją. Jos kol kas nėra, o kokia galėtų būti, matyt, lemtų požiūris į šių vėlgi labai specifinių onimų darybą.

P. Jonikas lietuvių pavardės darybos požiūriu skiria į tris grupes (Jonikas 1968: 557). Pirmąją sudaro „vienakamieniai, šiandien beapiesagiai bei beapiesagėliai vardai, kaip *Žūkas, Baitis, Kedys, Ruga, Pėmpė, Norkus, Šėrnis*“. Kitą grupę, autoriaus nuomone, sudaro priesaginės ir priešdėlinės pavardės. Pirmųjų yra pateikiama daug pavyzdžių (*Grūmadas, Dalindā, Tiliūdis, Aukštiejus, Toleikis, Bražiškis, Beržinis, Jurkynas, Keliuotis, Dargužas* ir kt.) ir teigiama, jog dažniausiai vartojamos priesagos yra *-ikas, -ukas, -iškis, -elis, -ėlis, -ėnas, -ynas, -onis, -ūnas, -aitis* ir kt. Dėl antrųjų sakoma, kad jų nėra daug (*Bepirštis, Nelaimiškis, Nuopėnas, Pakalniškis, Užupis*). Trečią grupę sudaro sudurtinės pavardės, kurias autorius lyg ir išskiria į du pogrupius: a. *Aukštikalnis,*

Didžbalis, Drūtjonas, Ketūrakis, Pūskepalaitis, Šešplaūkis, Vienažindys, Žiemmitys; b. Būt-rimas, Min-daugas, San-gáila, Vís-girdas. Toliau sakoma, kad seniausios yra antrojo (b) pogrupio pavardės.

Iš to, kas pateikta, nėra aišku, koks autoriaus požiūris į pavardžių darybą, t. y. kuri iš straipsnyje išskirtų modelių – darybinės analizės ar morfeminės skaidos – jis mano esant priimtina tiriant pavardes. Pirmuoju atveju „vienakamieniai, šiandien beprasagiai bei be priešdėliai“ asmenvardžiai suponuotų darybos požiūriu pirmines pavardes ir galimas antrines – galūnių vedinius. Antrosios grupės pavardės, vadinamos priesaginėmis ir priešdėlinėmis, būtų antrinės – priesagų ir priešdėlių vediniai, o trečiosios grupės, kaip ir yra įvardyta – sudurtinės pavardės. Taip galima kvalifikuoti P. Joniko išskirtas pavardžių grupes pritaikius vietovardžių darybos tyrimui sudarytą klasifikaciją. Tačiau, atrodo, itikimiau autoriaus skirstymo nesieti su pavardžių darybos analize manant, kad jo tikslas buvo paminėti svarbesnius lietuvių pavardžių struktūros bruožus. Nėra vartojamas terminas *vedinys*, o pateiktais pavyzdžiais tiesiog parodoma, kad asmenvardis turi vienokią ar kitokią priesagą, yra su priešdėliu, sudurtinis ir pan. Be to, autorius neteigia, kad minėtų grupių pavardės yra *sudarytos* vienu ar kitu būdu, ką būtų galima interpretuoti kaip vieną iš šių asmenvardžių darybinės analizės pripažinimo požymių.

Su tikrąja lietuvių pavardžių darybos analize, matyt, sunkiai susiejama ir tai, kas yra pateikta darbe „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (Skardžius 1996). Analizuojant vienos ar kitos priesagos vedinius čia greta bendrinių žodžių yra minimi ir tikriniai – vietovardžiai ir pavardės bei kiti asmenvardžiai. Šitaip pastarieji įtraukiami į bendrą istorinės lietuvių kalbos žodžių darybos tyrimo kontekstą, konstatuojama, kad, pavyzdžiui, pavardės taip pat *turi* išskirtą ir aptariamą formantą – priesagą. Tai sietina su morfeminės skaidos (bent jau dalinės) modeliu, nors teiginių formulavimai mažiau išmanantį skaitytąją gali ir klaidinti. Štai kalbant apie priesagas *-ila-*, *-ila*, *-ilja-*, *-yla-*, *-yla* teigiama, kad „su šia priesaga kartais yra sudaroma ir tikrinių vardu, pvz., pavardės *Dovilas, Gintilas, Jōkilas, Juñdilas, <...> Vaĩdilas ...*“ (Skardžius 1996: 181). Arba: rašant, kad „tiek su priesaga *-yla-*, tiek su *-yla* turime sudarytų ir tikrinių vardu“, toliau pateikiamos pavardės *Aurylā, Braukylā, Kaušylā, Kirkylā* ir kitos, kurios vadinamos dariniais (Skardžius 1996: 183); kalbant apie priesagas *-uša-*, *-uša* ir *-ušja-* konstatuojama, kad „šios priesagos dažniau yra vartojamos pavardėms sudaryti“, ir vardijamos pavardės *Bařtušas, Grābušas, Kĩbušas, Bābuša, Baltrūšis, Baltūšis, Gailiūšis, Gudūšis, Toliūšis, Tupušys* (Skardžius 1996: 318). Tokių ar panašių teiginių, kuriuose vartojamas terminas *darinys* ir sakoma, kad pavardės yra sudaromos (ar sudarytos) su viena ar kita priesaga, būtų galima vardyti daug. Kaip atsvara jiems galėtų būti kitokie formulavimai: teigiama, kad „su *-ota* turime, rodos tik tikrinių vardu“, ir nurodomos pavardės *Aūšrola, Baniotā, Būlota, Kĩlotā* (Skardžius 1996: 345); kalbant apie priesagą *-enja* sakoma, kad „su šia priesaga yra ir tikrinių vardu“, ir pateikiamos pavardės *Audēnis, Augēnis, Barzdēnis* (ir *Barzdenys*), *Girdēnis, Kalvēnis, Skurdēnis, Šakēnis, Tylēnis* (Skardžius 1996: 235); arba: „Priesagą *-ega* randame žodžiuose ...“, o toliau vardijami bendriniai žodžiai ir pavardės *Apšegā, Ašmegā, Dabregā* (Skardžius 1996: 103); „Su priesaga *-eika-* tuo tarpu tėra žinoma kiek tikrinių vardu, pvz., *Elseĩkas, Gedeĩkas, Kebeĩkas, Noreĩkas, Rupeĩkas* (pavardės)“ (Skardžius 1996: 159); „Išvestinę priesagą *-eikja-* turi ...“, o toliau pateikiami bendriniai žo-

džiai ir pavardės *Bareikis, Drąseikis, Drūteikis, Gudeikis, Jauneikis, Juodeikis, Kurpeikis* ir kt. (Skardžius 1996: 161). Taip ar panašiai suformuluotų teiginių, kuriuose nėra termino *darinys* ir nesakoma, jog pavardės yra sudarytos su viena ar kita priesaga (vietoje to: *turime* ar yra *tikrinių vardų su priesaga, priesagą randame, priesagą turi* bei pan.), vėlg būtų galima vardyti daug.

Nevienodi teiginių formulavimai, į kuriuos čia atkreiptas dėmesys, šiame straipsnyje svarstomų problemų kontekste galėtų atrodyti kaip dvi skirtingos pavardžių darybos vertinimo galimybės. Tačiau taip nėra. Kaip jau buvo minėta, neskiriant bendrinių ir tikrinių žodžių darybos lygmenų daugeliu atvejų, matyt, tiesiog parodoma, kad ir pavardės turi vieną ar kitą aptariamą priesagą. Tas pats pasakytina ir apie nemažą dalį minimų vietovardžių (plg. atvejį, kai kalbant apie priesagą *-ūna-* nurodomos pavardės su šia priesaga – *Augūnas, Baldūnas, Baltrūnas, Braždžiūnas, Girdžiūnas, Gailiūnas* ir kt. bei šią priesagą turintys daugiausia pavardinės kilmės vietovardžiai *Baltrūnai, Berniūnai, Ilčiūnai* (Skardžius 1996: 280); pastarieji, atsiradę iš priesagą *-ūnas* turinčių asmenvardžių, niekaip negalėtų būti vertinami kaip dariniai, kurių darybos afiksas – kalbamoji priesaga). Žinoma, tik kaip dariniai turi būti vertinami gyvojoje kalboje vartojami neoficialūs asmenvardžiai, priesagų vediniai. Kalbant apie priesagą *-aitja*, pavyzdžiui, be kita ko, teigiama, kad ji plačiai vartojama rytų aukštaičių tarmėse netekėjusių merginų pavardėms žymėti, ir pateikiama asmenvardžių – *Jonuškaitė, Karaliūnaitė, Pajūodaitė, Puodžiūnaitė, Viksvaitė*; su priesaga *-oka* gali būti sudaromi paaugusių, bet dar nevedusių jaunuolių neoficialūs asmenvardžiai, pvz.: *Breivokas, Karaliūniokas, Raišeliokas, Viksviokas, Žiauniokas*; priesagų *-ienė* bei *-uvienė* vediniais vadintini moterų asmenvardžiai *Jonienė, Petrienė, Vaičiūnienė, Viksvienė, Šalčiūvienė* ir pan. (Skardžius 1996: 360, 133, 290). Apie tokius asmenvardžius – neoficialias lytis bei moterų pavardes – dar bus kalbama ir vėliau.

Duomenų apie lietuvių pavardžių darybos vertinimą yra pateikta ir „Lietuvių pavardžių žodyne“. Čia aiškinant šių asmenvardžių kilmę kartais apibūdinama ir jų daryba. Jau pirmojo tomo įvade yra minimos pavardės, kurios su įvairiomis priesagomis padarytos iš krikščioniškų vardų, teigiama, kad pavardžių lietuviškumą įrodo tai, kad jos turi lietuviškas patronimines priesagas *-aitis, -ėnas, -onis, -ūnas*, pavardės vadinamos priesagų vediniais (LPŽ I 14, 28). Terminas *priesagos vedinys* žodyne vartojamas bene dažniausiai: *Abazorius* – priesagos *-orius* vedinys iš *abāzas*; *Albaitis* – priesagos *-aitis* vedinys iš *Albas*; *Aleksaitis* – priesagos *-aitis* vedinys iš *Aleksa*; *Aliūlis* – priesagos *-ulis* vedinys iš *Ālis*; *Ameliūnas* – priesagos *-ūnas* vedinys iš asmenvardžio, sietino su lenk. *Ameleius*; *Mikūlis* – priesagos *-ulis* vedinys iš *Mikas*; *Morkvėnas* – priesagos *-ėnas* vedinys iš *u-*kamienės pavardės *Morkus*; *Ruginis* – priesagos *-inis* vedinys iš liet. *rugys, rugiai*; *Rūtelionis* – priesagos *-onis* vedinys iš **Rūtelis* ar pan.; *Seliukas* – priesagos *-iukas* vedinys (dėl *sel-* žr. *Seleckas*). Kaip matyti, čia pateiktų priesagų vedinių pamatiniai žodžiai yra ir bendriniai, ir tikriniai daiktavardžiai. Minėtas terminas žodyne vartojamas nenuosekliai, taigi daugybės analogiškos struktūros pavardžių daryba nėra apibūdinama. Tiesiog nurodoma į kitą tos pačios kilmės asmenvardį, neturintį patroniminės ar kitokios priesagos (plg. pavardžių *Aleksūnas, Alijošaitis, Alilionis, Andreikónis, Popieraitis, Ruželė, Sirūnas, Sirūnaitis* ir kt. pateikimą). To visiškai pakanka pavardžių kilmės aiškinimui.

Labai retai vartojamas terminas *galūnės vedinys*: *Diržys*, *Diržius* – galbūt galūnių -ys, -ius vediniai iš liet. *diržas*; *Duōnis* – galūnės vedinys iš liet. *dūona*; *Gaižys*, *Gaižius* – galūnių -ys, -ius vediniai iš liet. *gaižius* ir pan. Dažniausiai tokiais atvejais etimologizuojamo asmenvardžio ir etimono ryšys nurodomas be pirmojo darybos vertinimo, pvz.: *Balčius* – iš liet. *baltas*; *Nōgnius* – galbūt sietina su liet. *nognūs*, *nōgnas*; *Saldà*, *Saldys* – sietina su liet. *saldūs*; *Skruzdys* – sietina su liet. *skruzdė*; *Skubrys* – iš liet. *skubrus*; *Vilnius* – galbūt kildintina iš liet. *vilna* ir pan. Visiškai nevartojama sąvoka *pirminės pavardės*. Taip darybos požiūriu apibūdintinos pavardės tiesiog susiejamos su jų etimonu, kuris dažniausiai yra bendrinis žodis, pvz.: *Abišala* – iš liet. *abišala*; *Abuoja* – iš liet. *abuoja*; *Béržas* – iš liet. *béržas*; *Dagilis* – iš liet. *dagilis*; *Geibà* – iš liet. *geibà*; *Kamštis* – sietina su liet. *kamštis*; *Kirmėlė* – iš liet. *kirmėlė*; *Paūkštis* – iš liet. *paūkštis*; *Tilvikas* – iš liet. *tilvikas* ir pan. Tikriniai žodžiai kaip etimonai nurodomi labai retai, pvz.: *Stasys*, *Stāsius* – iš krikščioniško vardo *Stanislovas* trumpinių *Stasys*, *Stāsius*; *Stanys* – iš krikščioniško vardo *Stanislovas* trumpinio *Stanys*; *Pranys* – iš krikščioniško vardo *Pranciškus* trumpinio *Pranys*. Pastaraisiais atvejais būtų galima kalbėti apie pirminiais vadintų asmenvardžių (pavardžių) atsiradimo iš kitų asmenvardžių (krikščioniškų vardų trumpinių) galimybę.

Pavardės, atsiradusios iš senųjų dvikamienių asmenvardžių, dažniausiai vadinamos *sudurtinėmis* (plg. *Ařminas*, *Būtrimas*, *Būtvydas*, *Būtvila*, *Daūgirdas*, *Gediminas*, *Gedřimas*, *Gintautas*, *Kantminas*, *Mažvilà*, *Nōrmantas*, *Vilbutas*), rečiau – *dvikamienėmis* (plg. *Gėdbutas*, *Saūsdravas*, *Skirgila*, *Skirvainis*, *Taūtvaišas*). Aiškinant jų kilmę yra išskiriami abu sandai (kamieniai) ir pateikiamos jų etimologijos. Sudurtinėmis vadinamos ir kai kurios tokios pavardės kaip *Baltkōjis* – iš *baltas*, -à ir *kōja*; *Namgalys* – plg. liet. *nāmas* ir *gālas*; *Šešplaūkis* – iš liet. *šeši* ir *plāukas*. Kartais atsisakoma apibūdinimo *sudurtinė pavardė* ir iš karto aiškinami tokio asmenvardžio sandai: *Juodjurgis* – iš *júodas*, -à ir avd. *Jūrgis*; *Juodkazis* – iš *júodas*, -à ir avd. *Kazys*; *Juodpūsis* – galbūt iš *júodas*, -à ir *pūšė*. Niekur sudurtinėmis nevadinamos pavardės, siejamos su sudurtiniu etimonu (plg. *Juodgalvis* – iš liet. *júodgalvis*; *Juodsnūkis* – iš liet. *juodsnūkis* ir pan.). Žodyne vartojamas ir terminas *sudėtinė pavardė*. Juo vadinamos pavardės *Talàt-Kelpšà*, *Talat-Kelpšas*.

Iš to, kas trumpai apžvelgta, matyti, kad „Lietuvių pavardžių žodyne“ nėra kaip nors sistemingai ar nuosekliai aptariama šių asmenvardžių daryba. Fragmentiški pavardžių darybos apibūdinimai rodo, kad neskiriami bendrinių ir tikrinių žodžių darybos tyrimo lygmenys, nesigilinama į onimų darybos analizės ir į pavardžių, kaip labai specifinių asmenvardžių, darybos vertinimo ypatumus. To žodyno autoriams tiesiog nereikėjo (ar išsamesniam požiūriui paprasčiausiai dar nebuvo atėjęs laikas).

Kita publikacija, kurioje bandoma aptarti dabartinių pavardžių darybą, yra J. Šukio straipsnis „Miežiškėnų pavardės“. Autorius išskiria tokias jų grupes: 1) neišvestinės, 2) galūnių vediniai, 3) priesaginės, 4) priešdėlinės, 5) sudurtinės (Šukys 1986: 86–89). Pirmosios grupės pavardės, kurias visame pateikto skirstymo kontekste būtų galima vadinti ir pirminėmis, manoma, gali būti dvejopos: a) kilusios iš pravardžių, kurių „pamatą sudaro bendrinis žodis“ (pvz.: *Kiáušas*, *Vilkas*, *Vānagas*, *Švilpa*, *Barzdà*, *Gaidys*, *Vėžys*, *Kapšys*); b) pavardėmis yra virtę krikščioniški vardai ar jų variantai (pvz.: *Imbrāsas*, *Ūrbonas*, *Bagdōnas*, *Ramōnas*, *Grigālius*, *Gabrys*, *Daškys*, *Ulys*, *Juškà*,

Jėčius). Pavardžių, vadinamų galūnių vediniais, minimi trys pogrupiai: a) iš būdvardžių (pvz.: *Rudys, Žilys, Kairys, Siaurys*); b) iš daiktavardžių (pvz.: *Kluonis, Pinigis, Smetonis*); c) iš veiksmažodžių (pvz.: *Skrebė, Pliuškis, Tvaskà*). Trečiosios grupės – priesaginės – pavardės apibūdinamos teigiant, kad sudarant pavardes „priesaga paprastai dedama prie krikščioniško vardo, rečiau – prie asmenvardžio, kilusio iš bendrinio žodžio, kurio šaknis gali būti ir nelietuviška“. Štai pluoštelis priesaginėmis vadinamų pavardžių: *Tamošiūnas, Morkūnas, Šaučiūnas, Poviliūnas, Karaliūnas, Sitkūnas* (priesaga -ūnas); *Grigōnis, Čepōnis, Švilpōnis, Kuprōnis* (priesaga -onis); *Jizikėnas, Gudėnas* (priesaga -ėnas); *Čičėlis, Maselis* (priesaga -elis); *Meilūtis, Tarūtis* (priesaga -utis); *Vareikà, Deveikis* (priesagos -eika, -eikis); *Lukošėvičius, Balsėvičius, Daraškėvičius* (priesaga -evičius); *Urbonavičius, Karpavičius, Sipavičius* (priesaga -avičius); *Drebičkas, Lipničkas* (priesaga -ičkas) ir kt. Priešdėlinės ir sudurtinės pavardės nėra kaip nors apibūdinamos, tik konstatuojama, kad jos yra retos, ir pateikiama pavyzdžių: *Užusienis* (priešdėlinė), *Vienažiūdis, Vidūgiris* (sudurtinės).

Autorius atskirai dar aptaria ištekęsusių moterų, berniukų ir vaikų bei mergaičių ir merginų pavardes, daugiausia – jų darybą (Šukys 1986: 94–98). Visa, kas apie tai pasakyta, yra susiję ir su oficialių pavardžių lyčių daryba, kurią reglamentuoja lietuvių bendrinėje kalboje nusistovėjusios taisyklės (tai ištekęsusių moterų pavardės bei dalis mergaičių ir merginų pavardžių), ir su neoficialiomis, gyvojoje kalboje paplitusiomis pavardžių lytimis bei jų daryba (berniukų ir vaikų pavardės bei dalis mergaičių ir merginų pavardžių).

Svarstomų problemų kontekste svarbiausias yra autoriaus požiūris į vyrų oficialių pavardžių darybą. Paliekant nuošalyje abejones dėl kai kurių pavardžių darybos interpretavimo bei priskyrimo vienai iš penkių grupių dėmesys atkreiptinas į tai, kad vertinant jau ne kartą minėtos vietovardžių klasifikacijos kontekste pavardės skiriamos į pirmines (neišvestines) ir antrines (galūnių vediniai, priesaginės, priešdėlinės, sudurtinės). Tiesa, tai darant sąvokos *pirminės pavardės* ir *antrinės pavardės* nėra vartojamos. Neminimas ir terminas *pamatinis žodis*. Nors iš pavardžių grupių apibūdinimo galima suprasti, kas, autoriaus nuomone, yra aptariamų asmenvardžių pamatiniai žodžiai: neišvestinių (arba pirminių) pavardžių – pravardės arba krikščioniški vardai, galūnių vedinių – būdvardžiai, daiktavardžiai (iš pavyzdžių ir viso konteksto matyti, kad turimi omenyje tik bendriniai daiktavardžiai), veiksmažodžiai, priesaginių pavardžių – krikščioniški vardai ir iš bendrinių žodžių kilę asmenvardžiai. Priešdėlinės ir sudurtinės pavardės šiuo požiūriu nėra išsamiau aptartos. Taigi J. Šukio išskirti pavardžių darybos tipai (būdai) ir trumpa jų charakteristika liudija autorių laikantis nuomonės, kad dabartinės lietuvių pavardės gali būti sudarytos iš bendrinių ir tikrinių žodžių (iš pastarųjų – dažniau).

Iki šiol buvo kalbama apie bandymus vertinti darybos požiūriu dabartines pavardes. Matyt, tie patys kriterijai taikytini ir istorinėms pavardėms. Mat nėra svarbu, kada pavardės funkcionuoja ar funkcionavo – dabartiniu metu ar XVIII–XIX a. Svarbiausia, kad šie asmenvardžiai priklauso pavardžių subklasei, t. y. turi visas šiems onimams būdingas savybes.

XVIII a. pabaigos pavardžių daryba yra aptarta M. Ramonienės straipsnyje (Ramonienė 1987). Pasirinktas vienas šių istorinių asmenvardžių tipas – pravardinės kil-

mės pavardės. Ne visai aišku, kokios pavardės, autorės nuomone, vadintinos pravardinės kilmės pavardėmis. Mat teigdama, kad vyrų pavardžių didelė dalis yra „susidariusi iš apeliatyvų (gyvulių, žvėrių, augalų, įvairių daiktų bei reiškinių⁹, abstrakčios reikšmės žodžių) su įvairiais darybos formantais ar be jų, sudurtos iš dviejų žodžių“, autorė tokias pavardes vadina pravardinės kilmės pavardėmis, „kurios dažniausiai radosi ne tiesiog iš bendrinių žodžių, o iš pravardžių“ (Ramonienė 1987: 135). Taigi iš ko susidarė kalbamojo tipo pavardės – iš apeliatyvų ar iš tikrinių žodžių, t. y. pravardžių? Vienoks ar kitoks atsakymas į šį klausimą turėtų būti raktas vertinant pravardinės kilmės pavardės darybos požįriū. Iš to, kas straipsnyje dėstoma toliau, galima suprasti, kad laikomasi nuostatos, jog aptariamoms pavardėms susidarė iš apeliatyvų. Jos yra skiriamos į dvi grupes – pirminės ir antrinės, o pirmosios grupės pavardės apibūdinamos kaip „pavardėmis virtę apeliatyvai, kurie antroponimizacijos metu nėra gavę jokių formalių darybos požymių“ (Ramonienė 1987: 136). Be to, atkreipiamas dėmesys į tai, kad tokiais atvejais, kai spėjamas pavardžių pamatinis žodis yra darinys, t. y. turi darybos formantų, sunku nustatyti, ar pavardės yra pirminės, ar „padarytos pagal apeliatyvų darybos modelį“. Toliau pirminės pavardės yra skiriamos į daiktavardines ir būdvardines ir konstatuojama, kad pirmųjų yra daugiausia (pateikiant pavyzdžius kaip ir straipsnyje palikta originalo, t. y. istorijos šaltinio, rašyba): *Asylas, Balandis, Gaygalas, Szapalas, Wabalas, Wilkas, Zwirblis* (iš gyvūnų pavadinimų); *Alksnis, Apinis, Dagis, Kalendra, Szalawija, Zylwitis* (iš augalų pavadinimų); *Dragunas, Girininkas, Melniks, Seniunas* (iš amatų, verslų, visuomeninę padėtį nusakančių žodžių); *Gudas, Koraim, Latwis, Lenkas* (iš tautovardžių), ir kitos pravardinių, darybos požįriū pirminių, pavardžių semantinės grupės, išskirtos pagal pamatinių žodžių – apeliatyvų – reikšmes. Būdvardinių pavardžių pateikiama vos kelios: *Girtas, Kitras, Piktasis*.

Antrinės pavardės apibūdinamos kaip įvairūs dariniai (vediniai ir dūriniai). Tačiau tai, kas pateikiama toliau, lyg ir prieštarauja tokiai nuostatai. Pavyzdžiui, teigiama, kad iš tėvavardžių atsiradusios pavardės turi priesagas *-aitis, -onis, -ūnas* (plg. *Bitinaytis, Kreywaytis, Kaukonis, Žydonis, Kaylunas, Tylunas*). Jeigu taip, tai tokios pavardės nėra vediniai, nes su nurodytomis priesagomis yra sudaryti jų pamatiniai žodžiai – tėvavardžiai, kurie ir yra minėtų priesagų vediniai. Tuo tarpu pavardės tik turi lietuviškas patronimines priesagas *-aitis, -onis, -ūnas*. Toliau minimos pavardės su priesagomis *-ovič* ir *-evič*, pvz.: *Auksutowicz, Barzdowicz, Baublewicz, Szerkszniewicz*. Nors jos priskiriamos darybos požįriū antrinių pavardžių grupei, bet jas apibūdinant terminai *darinys* ar *priesagos vedinys* taip pat nėra vartojami, o tik konstatuojama, kad pavardės yra su minėtomis priesagomis. Iš tiesų tai yra taip pat iš tėvavardžių arba patronimų¹⁰ atsiradusios pavardės, tik minėti asmenvardžiai yra sudaryti ne su lietuviškomis, o su slaviškomis patroniminėmis priesagomis *-ovič, -evič*.

Vediniais nevadinamos ir pavardės su *-sk-* tipo priesagomis, pvz.: *Bumblowski, Burneck, Gabalewski, Szerniewski, Wilkowski*. Aptariant pavardes su priesagomis *-elis*,

⁹ Po žodžio *reiškinių*, matyt, dar turėtų būti žodis *pavadinimų*, kuris greičiausiai atsitiktinai praleistas rašant, redaguojant ar skaitant korektūrą.

¹⁰ Dėl šių terminų sampratos žr. Maciejauskienė 1991: 16–17.

-ėlis, pvz.: *Auxelis, Dwarelis, Medelis, Pukielis, Szawksztelis, Wanagielis*, be kita ko, pasakyta, kad „beveik neįmanoma nustatyti, kurios pavardės su šiomis priesagomis yra neišvestinės, atsiradusios iš mažybinių apeliatyvų, o kurios su šiomis priesagomis padarytos iš neišvestinių asmenvardžių“ (Ramonienė 1987: 137). Taigi pripažįstama, kad bent jau dalis šių pavardžių yra priesagų -elis, -ėlis vediniai iš asmenvardžių. Vediniams iš daiktavardžių vadinamos pavardės, turinčios priesagą -inis, pvz.: *Galinis, Grikinis, Meszkinis, Pilwinis, Ruginis; -iškis*, pvz.: *Dwaryszkis, Pakalniszakis*, ir kitas; vediniams iš būdvardžių – pavardės, turinčios priesagas -eika, -eikis, pvz.: *Jodeykis, Mažeyko*, priesagą -enis, pvz.: *Szaltenis, Szyrmenis* ir pan.

Kalbant apie galūnių vedinius teigiama, jog taip vadinamos pavardės, „kurių derivacine žyme eina vedinio galūnė“, ir priduriama, jog neretai sunku nustatyti, kurios pavardės yra galūnių vediniai, o kurios pirminės, atsiradusios iš išvestinių apeliatyvų (Ramonienė 1987: 138). Galūnių -is arba -ys vediniais iš daiktavardžių laikomos pavardės *Dobilis, Gabalis, Morkis, Rutys, Szalnis* ir kt., galūnės -ius – *Barzdzius, Bruknis, Szernius, Warnius*, galūnių -is arba -ys vediniais iš būdvardžių – *Bayksztis, Płokszis, Raudonis*, galūnės -ius – *Baykszczius, Balczius, Budrius*, galūnės -as vediniais iš veiksmazodžių – *Augas, Skubas*, galūnės -ius – *Bildzius, Ciauszkus, Skirius, Linkius* ir pan.

„Daryba su priešdėliais nėra būdingas lietuvių pavardžių darybos būdas“ – toliau teigiama straipsnyje ir pateikiami tokie priešdėlių vediniai: *Pabarzdis, Papiėvis, Padaubis* (priešdėlis *pa-*), *Uzbalis, Uzpurvis, Uzwilkis* (priešdėlis *už-*). Po to aptariamos sudurtinės pravardinės kilmės pavardės, pvz.: *Gudlenkis, Laukzemys, Wayciurgis, Auksztakalnis, Bałtaragis, Kiaturakis, Żemgulis* ir pan.

Straipsnyje galima rasti diskutuotinų pavardžių darybos interpretavimo atvejų, kuriuos, be kita ko, lėmė ir jau minėtas pravardinis pavardžių sampratos neapibrėžtumas. Paliekant tai nuošalyje apibendrinant svarbu pasakyti, kad vertinant pasirinkto tipo istorines pavardes darybos požiriu yra išskiriamos neišvestinės, arba pirminės, ir antrinės pavardės. Pastarosios yra priešdėlių, priesagų bei galūnių vediniai ir dūriniai, arba sudurtinės pavardės. Pirminių pavardžių pamatiniai žodžiai, manoma, yra tik apeliatyvai, o antrinių – vedinių – ir apeliatyvai, ir tikriniai žodžiai.

Apie istorinių pavardžių darybą kalbama dar vienoje publikacijoje – straipsnyje „Ragainės apskrities XVIII a. pab.–XIX a. pr. vyrų pavardžių daryba“ (Žemienė 1999). Čia mėginama aptarti kai kuriuos pavardžių darybos vertinimo ypatumus. Autorė teigia, kad pavardžių daryba „savo prigimtimi ir pobūdžiu iš esmės skiriasi nuo bendrinės leksikos darybos“, mano, kad pavardės nevadintinos vediniais, nes visos yra atsiradusios iš asmenvardžių, išskiria tikruosius pavardžių afiksus (lietuviškas ir slaviškas patronimines, deminutyvines bei kt. priesagas) ir pan. (Žemienė 1999: 225–226). Kokia nors aiškesnė klasifikacija nėra pateikiama, bet visos pavardės skiriamos į dvi dideles grupes pagal tai, ar turi minėtus tikruosius pavardžių afiksus, ar jų neturi. Pirmojoje grupėje kaip dažniausios minimos pavardės, sudarytos su lietuviška patronimine priesaga -aitis, bei jos variantais -ait, -ats, -at, pvz.: *Balcjunatis, Plaufjūnatis, Jokubaitis, Weleikaitis, Rumelaitis, Užkuraitis, Milkeraitis, Sudergaitis*. Be jų, čia pateiktos pavardės su priesagomis -utis (-ut), -ik(a)s, -ulis, -elis, -uk(as), -sk- tipo priesagomis, patroniminėmis priesagomis -on(i)s, -ūn(a)s, -ovič. Šių pavardžių, autorės teigimu, yra nedaug. Antrosios grupės pavardės neturi vadinamųjų tikrųjų pavardžių

afiksų, taigi sąlygiškai jas siūloma vadinti „pirminėmis“, pvz.: *Aukszle, Barfjytys, Didkristys, Ludkus, Negražus, Rimkus, Smilgius, Ufbalis, Walantejus* ir pan.

Kaip matyti, šiuo atveju aptariant istorinių pavardžių darybą apsiribojama tik kai kurias priesagas turinčių pavardžių išskyrimu. Jos nevadinamos vediniais. Visos kitos pavardės, vadinamosios „pirminės“, tiesiog pateikiamos pagal abėcėlę, o detaliau jų struktūra nėra aptariama. Tai galėtų būti vertinama kaip dalinė morfeminė analizė (ar dalinis morfeminės skaidos modelio pritaikymas). Mat išskiriamos tik kai kurios, autorės požiūriu – svarbios ir reikalingos aptarti, morfemos, t. y. minėtos pavardžių priesagos.

4. DARYBINĖS BEI STRUKTŪRINĖS PAVARDŽIŲ ANALIZĖS GALIMYBĖS

4.1. Apibendrinant tai, kas aptartuose antroponimikos darbuose yra pasakyta apie pavardžių darybą, galima teigti, kad išsamaus, nuoseklaus, svariais argumentais pagrįsto požiūrio į šių asmenvardžių darybos vertinimą kol kas nėra. Pagal tai, kokie buvo darbų autorių tikslai, kartais išskiriami tik svarbesni lietuvių pavardžių struktūros bruožai (Jonikas 1968) ar ieškoma pavardėse vienos ar kitos priesagos, ir šitaip šie asmenvardžiai įtraukiami į bendrą istorinės lietuvių kalbos žodžių darybos kontekstą (Skardžius 1996). Aiškinant lietuvių pavardžių kilmę vėlgi užsimenama ir apie pavardžių darybą. Tačiau tai daroma neskiriant bendrinių ir tikrinių žodžių darybos lygmenų, nesigilinama į pavardžių, kaip specifinių asmenvardžių, darybos vertinimo ypatumus (LPŽ).

Dviejose publikacijose mėginama tirti pavardžių darybą (Šukys 1986; Ramonienė 1987). Čia pavardės skirstomos į grupes. Pastarosios įvardijamos terminais, kuriuos įprasta vartoti tiriant bendrinių žodžių ar onimų darybą (plg. *neišvestinės, arba pirminės, pavardės, antrinės pavardės, galūnių vediniai, priesaginės, priešdėlinės ir sudurtinės pavardės* arba *priesagų, priešdėlių vediniai ir dūriniai* bei pan.). Abiejuose straipsniuose laikomasi nuostatos, kad dariniais pripažįstamų pavardžių pamatiniai žodžiai gali būti ir apeliatyvai, ir bendriniai žodžiai.

Paskutiniame iš minėtų darbų aptariant pavardžių darybą yra taikomas dalinės morfeminės skaidos modelis. Labai svarbu tai, kad čia mėginama aptarti kai kuriuos pavardžių darybos ypatumus (Žemienė 1999).

4.2. Taigi kaip galėtų būti darybos požiūriu vertinamos lietuvių pavardės?

Trumpam reikėtų grįžti prie to, kas pasakyta straipsnio pradžioje. Kaip buvo minėta, tiriant onimų darybą labai svarbu atsižvelgti į vienos ar kitos onimų klasės (subklasės) specifiką, t. y. nustatyti, kaip atsirado, susidarė onimų sistema, ar ji dar tebepldoma naujais vienetais ar yra uždara ir t. t. Tai lemia tikrinių žodžių darybos tyrimo galimybes. Ne mažiau svarbu, matyt, yra ir tai, iš ko susidarė, atsirado vienos ar kitos klasės (subklasės) onimai. Visa tai papildžius duomenimis iš dabartinės lietuvių onimų darybos tyrimo patirties galima pamėginti apibūdinti ir pavardžių darybos vertinimo specifiką.

Vandenvardžių darybos tyrimo rezultatai rodo, kad jų susidarymą galima pailiustruoti taip: *bendrinis žodis* → *vandenvardis* arba *tikrinis žodis* → *vandenvardis*. Tokios

schemos tinka beveik visiems darybos tipams (būdams), o svarbiausia – ir pirminiams, ir antriniam hidronimams. Tas pats pasakytina apie kalnų vardus, arba oronimus. Gyvenamųjų ir pelkėtų vietų vardų (oikonimų ir helonimų) kol kas išsamiai ištirtas tik vienas darybos tipas – antriniai priesaginiai vietovardžiai. Tyrimo rezultatai patvirtina tuos pačius onimų susidarymo modelius: *bendrinis žodis* → *gyvenamosios ir pelkėtos vietos vardas* arba *tikrinis žodis* → *gyvenamosios ir pelkėtos vietos vardas*. Nesunku pastebėti, kad ir darybos požiūriu pirminiais vadintini gyvenamųjų vietų vardai gali būti sudaryti pagal minėtus modelius. Plg., pavyzdžiui, kaimų vardus *Būdā, Giriā, Kálnas, Piliakalnis, Sodýba, Trākas*, kurių pamatiniai žodžiai yra apeliatyvai *būdā, giriā, kálnas, piliakalnis, sodýba, trākas*. Arba: *Kaūnas* mst. < *Kaūnas* avd., *Kavárskas* mstl. < *Kavárskas* avd. (Vanagas 1996: 90–94), *Alvítas* k. < *Alvítas* ež., *Šveñtežeris* mstl. < *Šveñtežeris* ež., *Vištýtis* mstl. < *Vištýtis* ež. (Balčikonis 1978: 339–340). Pastaraisiais atvejais gyvenamųjų vietų vardų pamatiniai žodžiai – kiti onimai (asmenvardžiai ir vietovardžiai).

Nesunkiai darybos požiūriu įvertinami lietuvių naujieji vardai vėlgi paliudija tuos pačius jų sistemos susidarymo ir pildymo naujais vienetais modelius: *bendrinis žodis* → *vardas* arba *tikrinis žodis* → *vardas*. Tas pats pasakytina apie pravardes. Nors aptartų darbų autorius pripažįsta tik vieną antrinių pravardžių susidarymo būdą – *tikrinis žodis* → *pravardė*, pirminiai darybos požiūriu asmenvardžiai paliudija ir antrąjį – *bendrinis žodis* → *pravardė*.

Iš visų čia minėtų tikrinių žodžių – vietovardžių ir asmenvardžių – išsiskiria pavardės. Kaip rodo išsamūs šių asmenvardžių sistemos susidarymo tyrimai (Maciejauskienė 1991: 50–116, 215–248), visos pavardės atsirado iš asmenvardžių, taigi pagal modelį *tikrinis žodis* → *pavardė*. Teigiant, kad pavardės susidarė iš istorinių asmenvardžių, būtina pridurti, jog šiuo atveju negalima kalbėti apie keletą darybos tipų (būdų) (plg. pirminiai ir antriniai vietovardžiai ar vardai, o antriniai – priešdėlių, priesagų, galūnių vediniai, sudurtiniai ir pan.). Mat istoriniai asmenvardžiai, kurie buvo rašomi po asmens vardo ir pavadavo nesamas pavardes, pamažu įgijo pastariesiems asmenvardžiams būdingus bruožus (tapo paveldimi, bendri visiems vienos šeimos asmenims ir kt.), t. y. virto pavardėmis. Tokie, kokie buvo, kokie tuo metu buvo vartojami. Dėl tokios pavardžių susidarymo specifikos visos jos darybos požiūriu gali būti kvalifikuojamos tik kaip pirminės, atsiradusios iš įvairių istorinių asmenvardžių ir pastariesiems virstant pavardėmis neįgijusios jokių formalių darybinių požymių. Laikantis tokios nuostatos negalima pritarti tam, kas anksčiau minėtuose straipsniuose buvo pasakyta apie pavardžių darybą, nes šie asmenvardžiai negali būti susidarę iš bendrinių žodžių, jie darybos požiūriu negali būti skiriami į pirminius ir antrinius, o pastarieji smulkiau į priesagų, galūnių bei kt. vedinius, sudurtinius ir pan. Taip ar panašiai darybos požiūriu gali būti skirstomi ir tiriami tik istoriniai asmenvardžiai, iš kurių susidarė pavardės (plg., pavyzdžiui, Zinkevičius 1977: 227–242).

Vadinasi, skirtingai nuo visų kitų aptartų onimų – vietovardžių ir kai kurių asmenvardžių – tiriant pavardes galimas tik morfeminio skaidymo (morfologinės struktūros analizės) modelis. Toks analizės būdas sėkmingai yra pritaikytas latvių pavardėms (Staltmane 1981). Atsižvelgus į šių asmenvardžių sistemos susidarymo ypatumus ir pripažinus, jog dėl pavardžių specifikos jų daryba kaip nors kitaip negali būti tiria-

ma, darbe pateikiama pavardžių morfeminės struktūros charakteristika. Kaip teigia autorė, tiriant pavardžių struktūrą svarbu išsiaiškinti, kokios bendrinių žodžių darybos priemonės ir kaip dažnai pasikartoja pavardėse, ar turi pavardės tik joms būdingus antroponiminius formantus ir pan. (Staltmane 1981: 31–32, 39).

4.3. Pavardžių morfeminio skaidymo, t. y. jų struktūros analizės, tikslai gali būti įvairūs. Be jau minėtų, kuriuos mano esant svarbiais darbo apie latvių pavardės autorė, galėtų būti ir kitokių. Kaip tik jie, matyt, lemtų, kokių morfemų vienas ar kitas autorius ieškotų pavardėse. Vienas iš svarbesnių tokio tyrimo objektų, be abejo, būtų lietuvių pavardžių turimos priesagos, kurias vertinant reikėtų turėti omenyje ne tik lingvistines, bet ir ekstralingvistines pavardžių atsiradimo ir galutinio jų nusistovėjimo aplinkybes. Štai, pavyzdžiui, tai, kad pavardės turi lietuviškas patronimines priesagas *-aitis*, *-onis*, *-ūnas* ir kt., rodo, kad jos atsirado iš patronimų, kurių darybos formantai ir yra minėtos priesagos. Pavardžių priesagos *-avičius*, *-evičius* gali rodyti, kad jos atsirado iš su minėtomis slaviškomis priesagomis sudarytų patronimų, buvo suslavintos arba pasiskolintos iš kitų tautų vardyno¹¹. Vadinamosios *-sk-* tipo pavardžių priesagos (*-auskas*, *-skas*, *-skis*, *-eckas*, *-inskas* ir kt.) yra ženklas, kad tokios pavardės buvo suslavintos arba yra skolintos.

Čia paminėtos ir įvairios kitokios lietuvių pavardžių priesagos tyrėją „ves“ į istorinių asmenvardžių darybos lygmenį, kur nesunkiai bus galima išskirti pirminius ir antrinius antroponimus, o tarp pastarųjų įvardyti priesagų, kurias turi dabartinės pavardės, vedinius. Su bendrinių žodžių darybos formantais sutapatintinas priesagas turi pavardės, susidariusios, pavyzdžiui, iš darybos požiūriu pirminių istorinių asmenvardžių, kurių pamatiniai žodžiai – apeliatyvai (tai vadinamieji pravardinės kilmės asmenvardžiai, arba pravardės). Tai, kas čia prabėgomis pasakyta apie pavardžių priesagas, bent iš dalies tinka ir kitoms jų morfemoms – priešdėliams, galūnėms ir pan.

Baigiant dar reikėtų pasakyti – kokių tikslų besiektų autorius, tiriantis pavardžių struktūrą, ir kokias morfemas beišskirtų, visos jos galės būti tapatinamos su tikraisiais istorinių asmenvardžių arba apeliatyvų darybos formantais. Tačiau pastarieji nebus pavardžių darybos formantai. Todėl kalbant apie lietuvių pavardžių morfeminį skaidymą, ieškant morfemų ir jas įvardijant, matyt, nereikėtų vartoti žodžių darybai įprastų terminų bei sąvokų (plg. *pamatiniai žodžiai*, *dariniai*, *priešdėlių*, *priesagų*, *galūnių*, *vediniai*, *pirminės* ir *antrinės pavardės* ir kt.) arba teigti, kad *pavardės sudarytos su priešdėliu*, *priesaga*, *galūne* ar pan. Mokslinio preciziškumo sumetimais geriau tiktų teiginiai *pavardė turi priesagą*, *priešdėlį*, *galūnę*, *pavardė yra su priesaga*, *priešdėliu*, *galūne*, *galima išskirti pavardės priesagą*, *priešdėlį*, *galūnę* ar panašiai kitaip. Mat kartais kaip tik ne visai tiksliai terminų bei sąvokų vartoseną sukelia skirtingų požiūrių įspūdis.

4.4. Straipsnyje jau buvo užsiminta (plg. P. Skardžiaus ir J. Šukio darbų aptarimą) apie lietuvių pavardes, kurios vertinant jas darybos požiūriu gali būti vadinamos priesagų vediniais. Tai oficialios lietuvių moterų (ištekęjusių ir neištekęjusių) bei mergaičių pavardės, kurios su tam tikromis priesagomis sudaromos iš vyro arba tėvo pavardės. Skirtingai nei oficialios vyrų pavardės, vadintinos tik pirminėmis, šios moterų bei mergaičių pavardės darybos požiūriu, aišku, kvalifikuotinos kaip antrinės.

¹¹ Plačiau žr. Maciejauskienė (1996: 60).

Tas pats pasakytina apie neoficialias vaikų bei jaunuolių (vyriškos bei moteriškos lyties) pavardžių formas, paplitusias gyvojoje kalboje. Joms sudaryti vartojamos įvairios priesagos. Tačiau tai neoficialūs asmenvardžiai, todėl detalesnis jų darybos aptarimas čia nėra reikalingas.

5. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

5.1. Onomastikos darbuose yra atkreipiamas dėmesys į onimų darybos vertinimo ypatumus. Manoma, kad vieni tikriniai žodžiai gali būti tiriami šiuo požiūriu, o kitiems taikytinas morfeminio skaidymo (morfologinės struktūros analizės) modelis. Tai lemia vienų ar kitų onimų bei visos jų klasės (subklasės) specifika. Labai svarbu, kaip susidarė onimų sistema, ar ji uždara, jau galutinai susiformavusi ir nekintanti, ar dar tebeplėdoma naujais vienetais, kokie lingvistiniai ir ekstralingvistiniai faktoriai lėmė jos atsiradimą bei pobūdį ir pan. Laikantis šių nuostatų straipsnyje buvo apžvelgta, kaip yra (ar gali būti) tiriami darybos požiūriu lietuvių kalbos tikriniai žodžiai – vietovardžiai ir asmenvardžiai. Tai darant stengtasi suformuoti ir pateikti nuomonę apie lietuvių pavardžių tyrimo darybos požiūriu ypatumus ir galimybes.

5.2. Išsamiausiai yra atlikta lietuvių vandenvardžių darybinė analizė. Pagal struktūrinę-gramatinę klasifikaciją šie vietovardžiai yra suskirstyti į pirminius ir antrinius, o pastarieji toliau į vedinius, sudurtinius ir sudėtinius. Vediniai skirstomi į galūnių, priesagų ir priešdėlių vedinius. Lyginant su bendrinių žodžių daryba dėl vandenvardžių kaip tikrinių žodžių specifikos yra išskirtas naujas darybos būdas, kurio rezultatas – pirminiai vietovardžiai. Jie yra kilę iš bendrinių ir tikrinių žodžių, kurie virsdami vandenvardžiais nėra igiję jokių formalių darybinių požymių. Pritaikius tą patį klasifikacijos modelį yra ištirta ir dalies kalnų vardų, arba oronimų, daryba. Tų pačių nuostatų buvo laikytasi tiriant vieno darybos būdo vietovardžius – priesaginius gyvenamųjų ir pelkėtų vietų vardus (oikonimus ir helonimus). Vietovardžių darybos tyrimo rezultatai palieja tokius jų susidarymo modelius: *bendrinis žodis* → *vietovardis* ir *tikrinis žodis* → *vietovardis*. Jie tinka ir pirminiams, ir antriniams darybos požiūriu vietovardžiams.

Visi vietovardžiai, apie kurių darybinę analizę buvo kalbėta, galėtų būti tiriami ir kitaip, t. y. pritaikant morfeminio skaidymo (morfologinės struktūros analizės) modelį.

5.3. Specialių darbų, skirtų kitos lietuvių kalbos onimų klasės – asmenvardžių – darybos analizei, kol kas nėra. Tačiau kai kuriuose antroponimikos darbuose yra šių onimų darybos vertinimo elementų. Nesunku pastebėti, kad nėra diferencijuotai žiūrima į galimą asmenvardžių, priklausančių skirtingoms subklasėms (vardai, pravardės, pavardės), darybinę analizę. Visi jie skirstomi į pirminius ir antrinius, o pastarieji toliau detaliau ir pan.

Tiriant darybos požiūriu vardus tikrai galima išskirti pirminius ir antrinius, o tarp pastarųjų būtų priesagų, galūnių vediniai, sudurtiniai vardai ir pan. (plg. naujuosius lietuvių vardus). Panašūs galėtų būti ir pravardžių darybos tipai (būdai). Tiesa, dėl šių onimų specifikos, matyt, ne visus juos būtų galima „sutalpinti“, pavyzdžiui, į vandenvardžiams tirti sudarytą, o vėliau ir kitiems vietovardžiams pritaikytą struktūrinę-gramatinę klasifikaciją.

Ir vardų, ir pravardžių sistemų susidarymo bei pildymo naujais vienetais modeliai tokie pat kaip vietovardžių: *bendrinis žodis* → *vardas, pravardė* ir *tikrinis žodis* → *vardas, pravardė*.

Ir vardams, ir pravardėms, be darybos analizės, gali būti pritaikytas ir kitas tyrimo būdas – morfeminis skaidymas (morfologinės struktūros analizė). Beje, pravardžių struktūra jau pradėta tirti.

5.4. Pavardės išsiskiria iš kitų asmenvardžių tuo, jog visos jos yra atsiradusios iš istorinių asmenvardžių (patronimų, pravardinės kilmės, arba pravardžių, senųjų dvikamienių ir vienkamienių, krikščioniškų vardų). Taigi šių onimų sistemos susidarymą galima pailiustruoti tik vienu modeliu: *tikrinis žodis* → *pavardė*. Be to, šiuo atveju negalima išskirti keleto darybos tipų (būdų). Mat pavardės, atsiradusios iš istorinių asmenvardžių, pastariesiems virstant pavardėmis neigijo jokių darybinių požymių. Tiesiog pasikeitė asmenvardžio statusas: buvo patronimas, pravardinės kilmės asmenvardis ar pan., o dabar yra pavardė. Taigi visos pavardės darybos požiūriu gali būti kvalifikuojamos tik kaip pirminės, o tolesnė jų darybinė analizė tiesiog neturi jokio pagrindo. Vadinas, skirtingai nuo kitų onimų – vietovardžių ir kai kurių asmenvardžių – tiriant pavardes taikytinas tik morfeminio skaidymo (morfologinės struktūros analizės) būdas.

Tai darant, matyt, reikėtų vengti vartoti žodžių darybai įprastus terminus bei sąvokas. Užuot pavardes vadinus *priešdėliu, priesaga, galūnių vediniais* ar pan. mokslinio preciziškumo sumetimais geriau būtų vartoti teiginius *pavardė turi priešdėlį, priesagą, galūnę, pavardė yra su priešdėliu, priesaga, galūne, galima išskirti pavardės priešdėlį, priesagą, galūnę* ar pan.

Darybos požiūriu antrinės – priesagų vediniai – yra oficialios lietuvių moterų (ištekėjusių ir neištekėjusių) bei mergaičių pavardės, sudaromos iš oficialių vyro ar tėvo pavardžių.

LITERATŪRA

- BALČIKONIS, J. 1978: Gyvenamų vietų pavadinimai iš ežerų ir upių vardų. *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslas, 339–349.
- BILKIS, L. 1998: *Lietuvių priesaginės darybos helonimai*, Vilnius (daktaro disertacija).
- BUTKUS, A. 1995: *Lietuvių pravardės*, Kaunas: Aesti.
- BUTKUS, A. 1999: Lietuvių pravardžių struktūra. *Darbai ir Dienos* 10 (19), 91–100.
- GAIVENIS, K., KEINYS, S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- JONIKAS, P. 1968: Asmenvardžiai ir vietovardžiai. *Lietuvių enciklopedija* 15, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 555–571.
- KUZAVINIS, K., SAVUKYNAS, B. 1987: *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, red. A. Vanagas, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1979: Lietuvių vardai XVI a. *Kalbos kultūra* 36, 84–89.
- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas*, Vilnius: Mokslas.
- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1993: Lietuvių įvardijimas XIX a. pirmojoje pusėje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 32, 100–113.
- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1996: Dėl lietuvių pavardžių su priesagomis -avičius, -evičius vertinimo. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 60–70.

- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1997: Vienkamieniai lietuviškos kilmės vardai XVI a. *Darbai ir Dienos* 4(13), 111–133.
- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1999: Reikšmingas lietuvių antroponimikos darbas. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 41, 232–241.
- НЕПОКУПНЫЙ, А. Р., red. 1986: *Теория и методика ономастических исследований*, Москва: Наука.
- RAMONIENĖ, M. 1987: XVIII a. pabaigos pravardinės kilmės pavardžių daryba. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 135–139.
- RAZMUKAITĖ, M. 1998: *Lietuvos priesaginiai oikonimai*, Vilnius (daktaro disertacija).
- SKARDŽIUS, P. 1996: Lietuvių kalbos žodžių daryba. *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1–768.
- STALTMANE, V. E. 1981: *Латышская антропонимия. Фамилии*, Москва: Наука.
- ŠUKYS, J. 1986: Miežiškėnų pavardės. *Ženklas ir prasmė*, Vilnius: Mokslo, 81–105.
- URBANAVIČIŪTĖ, Ž., ŽIČKUTĖ, V. 1975: Lietuvių pravardės. *Kalbotyra* 26 (1), 55–61.
- URBUTIS, V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo.
- VANAGAS, A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.
- VANAGAS, A. 1973: Структурно-словообразовательный анализ названий гор Литвы. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A ser.* 3(44), 209–219.
- VANAGAS, A. 1996: *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1977: *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslo.
- ŽEMIENĖ, A. 1999: Ragainės apskrities XVIII a. pab.–XIX a. pr. vyrų pavardžių daryba. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 41, 223–231.

Vitalija Maciejauskienė
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, Lietuva
vitma@ktl.mii.lt

Gauta 2000 12 12